

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Fakulta politických a medzinárodných vzťahov

DIMENZIE OBČIANSTVA EURÓPSKEJ ÚNIE

 BELIANUM

ERUDITIO
MORES
FUTURUM

DIMENZIE OBČIANSTVA EURÓPSKEJ ÚNIE

Zborník vedeckých prác
k Európskemu roku občanov 2013

BANSKÁ BYSTRICA 2013

Editor: PhDr. Martina Bolečeková, PhD.

Recenzentky: doc. PhDr. Monika Čambáliková, CSc.
doc. PhDr. Lucia Rýsová, PhD.

*Zborník vznikol s prispením Zastúpenia Európskej komisie na Slovensku.
Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov sú zodpovední jednotliví autori.*

© BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. 2013.
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov
Katedra medzinárodných vzťahov a diplomacie

ISBN 978-80-557-0651-1

Vážení čitatelia,

v tomto roku sme si pripomenuli 20 rokov existencie samostatnej Slovenskej republiky. Kým pred dvadsiatimi rokmi v nás rezonovali otázky súvisiace s mierou pripravenosti na budovanie nového nezávislého štátu, pocity pri hodnotení uplynulých dvoch dekád sú kvalitatívne odlišného charakteru. Aj keď celý rad problémov, ktorým spoločnosť čelí, nám možno bráni vyjadriť pocit uspokojenia z úspešne zvládnutých segmentov komplexne vnímanej transformácie, nemali by sme podceňovať skutočnosť, že sme integrálnou súčasťou sveta, po ktorom sme túžili. Šanca, ktorú Slovensko dostalo, bola v tomto kontexte v zásade využitá. Diskusie ohľadne miery jej naplnenia môžu byť nekonečné a vždy sa budú odvíjať od politických a ideových preferencií konkrétneho subjektu. Faktom však je, že Slovensko je súčasťou EÚ a NATO, je súčasťou demokratického sveta, a má tak vytvorené všetky elementárne predpoklady na demokratické riešenie problémov a výziev, ktoré vývoj na jednotlivých úrovniach – od globálnej cez regionálnu, štátnu až po lokálnu, prináša. Pre tých, ktorí by chceli tieto úspechy relativizovať, podceňovať, pripomeňme, že na území Českej republiky a Slovenska sa v 20. storočí v dôsledku zmien mocenských pomerov v Európe zmenila štátnosť alebo režim niekoľkokrát, čo len dokazuje, ako veľmi je naša história závislá od vývoja externého prostredia.

Samozrejme, vývoj sa nezastavil, Fukuyamov koniec dejín nenastal. Procesy globalizácie a integrácie prinášajú ďalšiu transformáciu existujúcich mocenských centier, vrátane Európskej únie, a budú mať konkrétne prejavy aj na Slovensku. Ak nebudeme schopní analyzovať, pochopiť tieto procesy, budú diskusie a schopnosť obhajovať národné záujmy na regionálnej, európskej, príp. globálnej úrovni výrazne limitované.

Zborník vedeckých prác, ktorý sa Vám dostáva do rúk, predstavuje možnosť vzájomného obohatenia, a možno aj získania nových inšpirácií, vedúcich k účinnejšiemu vytváraniu širšieho politického a spoločenského konsenzu v záujme úspešného pôsobenia SR v EÚ. Samotná téma nadväzuje na požiadavku Európskeho parlamentu, Rady a Európskej komisie na aktívnejšiu diskusiu o právach občanov EÚ, vyplývajúcich najmä z Lisabonskej zmluvy, a na úsilie intenzívnejšie využiť akademický priestor na zvýšenie povedomia občanov o ich právach v rámci EÚ. Hlavným dôvodom na rozvinutie širšej diskusie o tejto téme je najmä fakt, že hoci európske občianstvo slávi 20. výročie svojho zavedenia, a napriek tomu, že aj občania Slovenskej republiky majú už deväť rokov príležitosť využívať jeho výhody, táto dimenzia občianstva sa len veľmi pomaly dostáva do povedomia verejnosti. Jedným z dôvodov nedostatočného využívania práv vyplývajúcich z európskeho občianstva môže byť aj chýbajúca prezentácia možnosti jeho praktického využívania. Prítom občianstvo EÚ, ktoré bolo posilnené revíziou zmlúv a rozsudkami Súdneho dvora EÚ a je zakotvené aj v Charte základných práv EÚ (hlava V), zahŕňa aj práva jednotlivcov, ktoré odrážajú vývoj v ostatných desaťročiach, súbežný s procesom európskej integrácie, reflektujúci záujem o ďalší posun smerom k politickej únii a ambíciu stanoviť občanov za ústredný prvok európskeho projektu. Občianstvo

týmto politickým rozmerom pomerne významným spôsobom obohacuje európsku perspektívu.

Zborník vedeckých prác má ambíciu prehliť rozvoj vedných odborov politológia a medzinárodné vzťahy, ako aj prispieť ku kvalifikovanej diskusii o uplatňovaní občianstva Európskej únie v každodennom živote. Európsky rok občanov má ukázať, aký je prínos práv pre občanov EÚ, identifikovať hlavné prekážky a zdôrazniť motívy pre zapájanie občanov do demokratického života v rámci EÚ. Parciálnym cieľom je tiež prizvať širšiu odbornú verejnosť, aby sa aktívne zapojila do diskusie. Sme presvedčení, že jednotlivé recenzované vedecké práce v predkladanej publikácii vyvolajú ďalšie zaujímavé a prínosné odborné diskusie s inšpiratívnymi myšlienkami.

Dovoľte mi poďakovať Zastúpeniu Európskej komisie na Slovensku za finančnú a morálnu podporu, ktorú prejavuje vo vzťahu k vedecko-výskumným aktivitám Fakulty politických vied a medzinárodných vzťahov UMB a vyjadriť presvedčenie, že táto spolupráca bude pokračovať aj v ďalších rokoch.

prof. PhDr. Peter Terem, PhD.

*Vedúci Katedry medzinárodných vzťahov a diplomacie
Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB*

OBSAH

I. časť

MODERNÍ POJETÍ OBČANSTVÍ: KOMPETENCE, ZÁVAZKY Irah Kučerová.....	8
CITIZENSHIP OF THE EUROPEAN UNION AS A NEW POLITICAL DIMENSION OF EUROPEAN INTEGRATION Wiesław Breński.....	20
ÚČASŤ OBČANOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY NA SPRAVOVANÍ EURÓPSKÝCH ZÁLEŽITOSTÍ Eleonóra Kováčová	30
THE CURRENT CHALLENGES OF THE ACTIVE POLITICAL PARTICIPATION OF EU CITIZENS Marek Lenč	40
VYBRANÉ FORMY PROSAZOVÁNÍ ZÁJMŮ V EU Karolína Tichá.....	48
VYUŽÍVANIE SLOBODY POHYBU OBČANMI EURÓPSKEJ ÚNIE Martina Bolečeková.....	61
CEZHRANIČNÝ VÝKON PRÁVNICKÝCH POVOLANÍ V SÚVISLOSTI S OBČIANSTVOM Katarína Svitanová	70
EXECUTIVE AGENCIES SEARCHING THE NEW GOVERNANCE TOOLS FOR EUROPEAN INTGGRATION Magdalena Sitek.....	80
MEDZINÁRODNÉ PARTNERSTVÁ ÚZEMNEJ SAMOSPRÁVY AKO ČINITEL' EURÓPSKEHO OBČIANSTVA Ján Králik.....	91
SOCIÁLNE PARTNERSTVO AKO JEDEN Z NÁSTROJOV REALIZÁCIE SOCIÁLNEHO OBČIANSTVA A NAPŔŔANIA SOCIÁLNYCH OBČIANSKÝCH PRÁV Monika Uhlerová	100
PODPORA RODINY ZO STRANY NEZISKOVÝCH ORGANIZÁCIÍ A OBČIANskej SPOLOČNOSTI Erika Lapinová	112

II. časť

TEORETICKÝ KONCEPT EURÓPSKEJ IDENTITY	
Filip Sekan, Patrik Gabura	125
PREZENTÁCIA SLOVENSKEJ IDENTITY V KONTEXTE EURÓPSKEJ ÚNIE	
Mária Holubová, Ľubica Sedlická	135
FORMOVANIE EURÓPSKEJ IDENTITY, OBČIANSTVA A OBČIANSKEJ AKTIVITY	
Dagmar Nováková	145
UNIWERSYTETY MIEJSCEM KSZTAŁTOWANIA OBYWATELSKICH POSTAW	
Artur Życki.....	152
OBČIANSTVO VO VYBRANÝCH TEÓRIÁCH SÚČASNEJ POLITICKEJ FILOZOFIE	
Zuzana Kulašiková	159
KULTIVOVANIE OBČIANSTVA V SLOVENSKOM POLITICKOM MYSLENÍ	
Daniela Škutová	168
V PANOPTIKU DEMOKRACIE	
Daniel Dobiaš.....	179
MOC OBČANA A NEMOC OBČIANSTVA	
Ivan Kusý.....	187
TVORBA VEREJNEJ POLITIKY AKO DETERMINANT OBČIANSTVA	
Mária Adamcová.....	194
BEZPIECZEŃSTWO LUDZKIE JAKO KATEGORIA LIBERALNA	
WYZWANIA DLA EDUKACJI OBYWATELSKIEJ I EUROPEJSKIEJ	
THE HUMAN SAFETY AS A LIBERAL CATEGORY	
CHALLENGES FOR CIVIL AND EUROPEAN EDUCATION	
Joanna Ewa Kryza, Donat Jerzy Mierzejewski	204

I. část'

MODERNÍ POJETÍ OBČANSTVÍ: KOMPETENCE, ZÁVAZKY

Irah Kučerová

Abstrakt

Evropský rok občanství 2013 nám nejen připomíná obrovský posun v občanských právech, ale odkazuje i k zodpovědnosti občana. Současný koncept občanství pracuje s obrazem aktivního, participačního a demokratického občanství. Do jisté míry navazuje na koncepty hluboko v dějinách Evropské civilizace, rozvíjí je a posunuje do dalších dimenzí. Evropský status občana je charakterizován široce garantovanými právy posilujícími jeho kompetence.

Abstract

European Year of Citizenship 2013 reminds us not only a huge shift in civil rights, but also refers to the responsibility of a citizen. The current concept of citizenship is working with the image of an active, participatory and democratic citizenship. To some extent builds on the concepts deep in the history of European civilization develops and moves them to another dimension. The status of a citizen is characterized by widely guaranteed rights by reinforcing its competences.

Úvod

Občanství je v prvé řadě vztah vypovídající o příslušnosti, vzájemné podmíněnosti jedince a obce-polis. Ačkoliv občanství spojujeme dnes především se státní příslušností, dříve i opětovně dnes je uvažováno v kontextu lokálním (občan města), regionálním (příslušník různě vymezeného regionu, s nímž se jedinec identifikuje, ale i v širším kontextu makroregionů, federativních celků. Mimo jiné i Evropské unie.

Názory na obsah občanství podléhají logicky vývoji. Samotnou mně překvapila jistá korelace mezi antickými názory reprezentantů řeckých městských států, potažmo římský systém s novověkými přístupy počínaje Machiavellim, Bodinem, Hobbsem až k současnému pojetí občana, jeho postavení ve společnosti, jeho právy, ale i jeho povinnostmi. Logicky se nároky na aktivní občanství mění, nicméně jistou červenou nití táhnoucí se dějinami můžeme snadno identifikovat jako povinnost dodržovat zákony, podílet se na správě věcí veřejných, ale také uspokojovat nejen společenské zájmy, nýbrž i ty osobní, soukromé.

Zamýšlela jsem se nad koncepty občanství v běhu dějin tak, aby mi jejich přehled pomohl objasnit soudobé pojetí platné především v evropském prostoru. Proto jsem pro potřeby této studie abstrahovala od liberálních konceptů, protože jejich akcent na osobní svobodu s menší podřízeností polis, je v rozporu s moderním, resp. současným pojetím občana, jeho povinností vůči společnosti, polis a zároveň je i v rozporu s představou povinností současného státu, veřejné správy vůči jednotlivcům. A to i přes vědomí, že liberalismus je jednou z vývojových etap Západu a že dodnes ovlivňuje státnost, občanský charakter moderní společnosti, obrovský rozsah práv občana. Ale z hlediska vztahu dnešního státu a občana garantovaného legislativou, ne.

1 Občanství jako teoretická kategorie

Občanství je v první řadě chápáno jako příslušnost k obci – polis, tzn. jako výsledek identifikace člověka se svou polis. A také obráceně – statut občanství je poskytnut a poté garantován jen tomu jedinci, který s polis souzní¹. Občanství je často chápáno v intencích výsad, privilegií, proto existuje i instituce čestného občanství, které je udělováno jako pocta jedinci, který se něčím vyznamenal. Dokonce nemusí jít ani o rodáka dané polis, dokonce ani onen vyznamenaný člověk nemusel danou obec navštívit, ale učinil něco, co stojí za okázalou poctu prokázanou mj. i udělením čestného občanství. Tento symbol pocty je spojován s určitým morálním kreditem nositele, takže v případě jeho morálního prohřešku mu může být onen statut čestného občana odebrán.

Vztah jedince a polis je pojímán oboustranně, jako vztah vzájemně si garantující práva a povinnosti. Občanství vypovídá o statutu plného členství v polis, kdy nositelé tohoto statusu si jsou rovni v právech, ale i povinnostech. Občanství pak garantuje jeho nositeli přístup k určitým právům, ovšem za předpokladu plnění předem stanovených závazků. Proto je instituce občanství napříč stoletími definována jako společenská smlouva – od Johna Locke (1689), přes Jean-Jacques Rousseau (1762) až k Thomas Humprey Marshall (1950).

Moderní společnost vyžaduje aktivitu občana, tudíž občanství musí být stav uvědomění a sebeidentifikace (Weiler, 1996, 57), naplnění občanství má mít podobu dialogu mezi jedincem a jeho polis. Z tohoto důvodu instituce občanství má garantovat práva umožňující realizaci individuálních i kolektivních zájmů (Kopecký, 2009, 7).

Kategorie občanství má dvě dimenze, a to horizontální a vertikální rovinu. Horizontální linie uvažuje o občanství v kontextu státu, státní příslušnosti, zatímco vertikální tah sleduje vztah k národu, řeší otázky osobně pocítované identity.

V České republice není oficiálně řešena podstata občanství jako filozofické kategorie, pouze v intencích státního občanství, o němž jedná i Ústava ČR, aniž by jej definovala. To napravil až Ústavní soud ve svém nálezu z 13. září 1994 (č. 40 sv. 2 Sb. n. u. ÚS), v němž vymezuje státní občanství jako „*relativně trvalý právní svazek (nebo vztah či status) fyzické osoby a daného státu*“ (Pavliček, 2008, 293). V praxi pak převládá vymezení ve smyslu časově a teritoriálně neomezeného vztahu jedince a státu, který je zrušitelný prakticky jen rozhodnutím jedince, neboť dle Ústavy ČR nemůže být nikdo proti své vůli zbaven státního občanství (čl. 12 Ústavy), může ho jen pozbyt. Tedy vědomým rozhodnutím – v tomto ohledu je česká právní úprava silně protekcionistická vůči občanu, na úkor případným zájmům společnosti jako celku.

Otázka vzniku občanství je po právní stránce v mezinárodním prostředí řešena dvěma přístupy, přičemž jeden z nich je rozšířený prakticky na celý svět, zatímco ten

¹ I když soudobá praxe nevyžaduje projevy vědomé, aktivní identifikace občana s vývojovými trendy a mainstreamem v názorech polis, stačí „pouhé“ dodržování zákonů. Současný moderní stát je spíše paternalistický, protekcionistický – občan má svá práva a jejich vynutitelnost garantována; moderní stát v euroatlantickém pojetí má více povinností než požadavků, proto spíše mluvíme v případě nedodržení závazků jedince vůči státu o aktu pozbyvání (ztráty) občanství než o jeho odnětí – viz níže.

druhý se týká především USA a pak některých latinskoamerických států. *Princip ius sanguinis*, tedy právo krve odkazuje k občanství rodičů dítěte. Dítě získává automaticky občanství státu, jehož příslušníkem jsou rodiče, resp. matka dítěte. Tento princip je uznáván v Evropě, Asii, Africe. Oproti tomu princip *ius soli*, čili právo místa (země narození) garantuje získání občanství státu, v němž se člověk narodil bez ohledu na státní příslušnost jeho rodičů. Je typické především pro USA, ale také dlouho pro Velkou Británii, kde teprve v roce 1981 došlo k odklonu od tohoto principu. V ČR je uplatňována tato zásada jen, pokud jsou rodiče apatridi², apoliti³ či dítě bylo nalezeno v ČR bez rodičů.

Řešením situace bez státního občanství či snaha získat to konkrétní je pak proces naturalizace, tedy právní a administrativní postup vedoucí k získání státní příslušnosti a z toho vyplývajících práv občana. Ne vždy jsou ta práva stejná jako pro rodilé občany⁴.

Právo na občanství vyplývá z pojetí základních práv a svobod tak, jak to bylo po druhé světové válce prosazeno na půdě OSN. Na základě Charty OSN a Všeobecné deklarace lidských práv z 10. 12. 1948 Valné shromáždění OSN schválilo zásadu nediskriminace mj. týkající se i osob – apolitů. Posléze byla přijata Úmluva o právním postavení osob bez státního občanství, a to 28. září 1954, v Československu pak až 6. 6. 1960, Česká republika ji inkorporovala dokonce až 17. 10. 2004 (108/2004 Sb.m.s.). Dle této úmluvy se signatářské země zavazují k nediskriminaci na základě rasy, země původu či náboženství (čl. 3). Apolitita či apatrida má tak nárok na status uprchlíka v souladu s vnitrostátními právními předpisy. Dalším zpřesněním a zvýrazněním práv lidí bez státní příslušnosti byla Úmluva o omezení případů bezdomovectví ze srpna 1961. V roce 2012 byla založena Mezinárodní organizace lidí bez státní příslušnosti⁵, což znamená, že problém bezdomovectví je stále žhavý. A hlavně přibývá počet migrantů.

Jednoduše řečeno – dnes není přípustné, aby kdokoli měl problémy se státní příslušností, pokud ano, pak existuje mnoho právních nástrojů k tomu, aby se mohl člověk zařadit k nějakému státnímu občanství, byť to často může trvat léta. Ale i po dobu žádosti o státní občanství je onen člověk chráněn zákony země, o její občanství žádá. To znamená, že je pod ochranou nějakého státu. Status občanství je dnes především v Evropě skvělou sociální pojistkou.

² Jedná se o lidi bez vlasti, bezdomovectví v totálním slova smyslu, především v právním pojetí.

³ Jde o lidi bez občanství, státní příslušnosti jakéhokoliv státu. Může dojít k situaci, že někdo ztratí své původní občanství, aniž by nabyt jiného, což dokazuje příklad z Lotyšska po roce 1995, kde lidé bez schopnosti (a evidentně i neochoty na straně Rusů) domluvit se lotyšsky, pozbyli lotyšské státní občanství, aniž by měli jinou státní příslušnost (třeba Ruské federace). Stali se tak ne-občany se sníženými právy. Více dále v textu.

⁴ Příkladem může být legislativa USA, která umožňuje stát se prezidentem pouze osobě narozené na území USA. Jednalo se např. o prověřování, kde se skutečně narodil stávající americký prezident Barack Obama, neboť jeho rodiče žili na různých místech planety.

⁵ ISPO - International Stateless Persons Organisation

1.1 Historický kontext názorů na občanství

Vztah polis a jeho příslušníka byl v centru zájmu již ve starověkém Řecku. Sókratés (5. stol. př. Kr.) byl přesvědčen, že občan je vázán naprostou poslušností vůči zákonům státu, jestliže se rozhodl v něm žít⁶. Vláda má být svěřena pouze uvědomělým a schopným spoluobčanům, kteří žijí mravně čili v souladu se zákony a poznáním.

Zatímco Diogenés ze Sinópe ve 4. stol. př. Kr. odmítal limitovanou příslušnost, proto hlásal kosmopolitismu ve smyslu „*jsem občan světa*“, Aristotelés ze Stageiry (4. stol. př. Kr.) považoval za občana pouze svobodného rodilého člena polis účastnícího se veřejného života, tzn. vlády, soudnictví. Občanství pak jeho nositele opravňuje dědit a vlastnit půdu – to jsou výsady příslušející pouze a jen občanu.

Podle Platóna (4. stol. př. Kr.) občanem musí být aktivním člen společnosti podílející se na správě polis, neboť jde o povinnost vůči ostatním členům společnosti. Občan je tedy uvědomělým členem. Občan = svobodný muž, jenž se má podílet na správě a obraně státu, který mu zpětně poskytuje ochranu.

Římské právo vycházelo v mnohém z řeckého a zvykového práva. Římské pojetí občanství ctilo na rozdíl od athénské, princip rovnosti občanů před zákonem, a to i mezi plebejci a patricii. Evropská civilizace dodnes odkazuje k římskému právu a pro pojetí občanství to platí dvojnásob. Vedle původního *ius connubii* – právo římských občanů uzavírat sňatky navazuje moderní koncept občanství na *ius commercii* – majetková práva a *ius honorum*⁷, *ius suffragii*⁸, *ius militae*⁹, *ius provocationis*¹⁰, *ius migrandi*¹¹ – tedy práva politická.

Středověk neřešil občanství, neboť uspořádání společnosti bylo plně podřízeno dělbě moci mezi světskou a církevní. Teze křesťanské církve o trojím lidu rozdělila společnost do tří kategorií – šlechtu, duchovenstvo a poddané. Statut občana v této hierarchii neměl místo. Jedinou sférou, kde se fenomén občanství rozvíjel, byla města. Občanství města mělo podobu privilegia, které zaručovalo nositeli ochranu města, na druhou stranu ale zavazovalo občana k placení daní a podílet se na případné obraně města. Občanství se dalo získat nejen narozením či dědictvím, ale také pobytem – doslovně do roka a dne pobytu v daném městě se jedinec stal jeho občanem (Kubečková, 2009).

Novověk s renesancí opětovně oživil řeckou filozofii a římské právo, což se projevilo i v uvažování nad postavením občana ve společnosti. Prakticky nezpochybnitelným základem konceptu občanství je akcent na povinnost dodržovat zákony.

⁶ Ostatně věrnost svým zásadám Sókratés potvrdil i svým posledním rozhodnutím, kdy po rozsudku smrti athénské soudu o špatném vlivu Sókrata na mládež, Sókratés nevyužil nabídku na útěk z Athén a podvolil se vynesenímu ortelu a spáchal nařízenou sebevraždu.

⁷ právo kandidovat na úředníka, právo být volen

⁸ právo volit, hlasovat

⁹ právo bojovat v římských legiích

¹⁰ právo odvolat se

¹¹ právo stěhovat se

Niccolò Machiavelli se přímo obrátil na studium římské republiky, aby zjistil, proč je Florencie a její republika velmi politicky nestabilním státem. V Rozpravách nad prvními deseti knihami Dějin Tita Livia (1519) říká, že občan musí být ctnostný, měl by být altruistickým vlastencem, který je plně podřízen zákonu.

Jean Bodin publikoval v roce 1576 Šest knih o státu, kde dochází k závěru, že občan by měl mít právo zúčastnit se veřejného života a panovník by neměl nikoho eliminovat z možnosti práce v úřadu. Pokud jsou splněny tyto podmínky, jde pak o demokratickou monarchii. Nezadatelným právem občana je právo na svobodu a na majetek. Porušení těchto základních práv vede k tyranii.

Thomas Hobbes v díle De Cive (O Občanu) z roku 1642 deklaruje, že stát je politickým tělesem, v němž hraje hlavní roli suverén oplývající absolutní mocí, které se ostatní musí přizpůsobit – pokud ne, hrozí nebezpečí boje o moc a občanské války. Občan se tedy musí přizpůsobit panovníku, zrovna tak jako církve či univerzity, aby nevznikl stát ve státě¹². Hobbes tak preferuje absolutismus: suverénem je pak Leviathan (1651), který ovládá moc výkonnou, zákonodárnou i soudní; jeho povinností je zajistit obranu země a mír – pro tyto hodnoty musí člověk-občan se zcela podřídit suverénu. Člověk má právo na přirozené věci, tzn. že je může vymáhat – občan tedy se může bouřit, pokud mu suverén přirozená práva odpírá, ale podstata občanství je v podřízení se moci za účelem stability, klidu a míru. Občan musí být plně podřízen zákonům své společnosti, jež vynucuje panovník a jeho režim – mj. na ochranu jiných občanů. Lze z toho vyvodit základy moderního pojetí občanství, a to uvědomělost, zodpovědnost, vztah k dané společnosti a jejímu kodexu.

John Locke dopsal roku 1689 Dvě pojednání o vládě, kde hovoří o společenské smlouvě mezi vladařem a občanem, společností. Legitimní vláda ochraňuje především před porušováním přirozeného zákona. Přirozená práva nelze nikomu odejmout – byť legitimní vláda má právo je porušovat v zájmu společného dobra. Na základě svobodné vůle jedině učinit se členem nějaké společnosti vzniká společenská smlouva, což znamená, že občanem se tedy stává člověk uvědomělým procesem, rozhodnutím! Požadavkem je ale ctít zákony dané společnosti – to je ostatně platné dodnes všude¹³.

Jean-Jacques Rousseau se také zamýšlí nad postavením člověka ve společnosti. V díle Společenská smlouva (1762) vidí občana takto: občan se má podílet na vládě, proto ideálem je participační demokracie, a správný občan preferuje obecné zájmy, které nadřazuje individuálním.

Zásadním mezníkem v konceptu občanství se stala francouzská Deklarace práv člověka a občana (1789), v níž je garantována suverenita lidu, dělba moci, rovnost občanů před zákonem a také politická zodpovědnost vlády vůči lidu. Ostatně viditelným výdobytkem francouzské revoluce bylo nejen zrušení privilegovaného postavení šlechty,

¹² Evidentně zde Hobbes zobecnil zkušenosti z anglické občanské války.

¹³ Konkrétně v EU – vynutitelnost práva státu je problém asi nejvíce spojovaný ne s etniky, ale s náboženskými minoritami, resp. s muslimy, kteří se i v dalších generacích narozených již v Evropě cítí být vázání spíše šarijou než domovskou legislativou (Německo, Skandinávie, Británie, Francie).

výrazná redukce významu a reálné moci církve včetně konfiskace mnoha jejich majetků, ale i zavedení oficiálního oslovení každého Francouze – občan.

Georg Wilhem Hegel v Základech filosofie práva (1821) říká, že člověk se musí chovat jako občan, tzn. řídit se právem dané společnosti – jen tak může být svobodný. Občanství tedy musí být uvědomělým vztahem k zásadám společnosti, uznáním jejího právního kodexu.

Moderní koncept občanství 20. století pracuje s aktivním přístupem členů společnosti.

T. G. Masaryk ve Světové revoluci (1933) vysvětluje občanství jako státotvorný vztah vedoucí k samosprávě, ne vládě. Masaryk tak nabízí vizi vzdělaného, sebevědomého, odpovědného a samosprávného občanstva.

Filozof Karl Raimund Popper ve své knize Otevřená společnost a její nepřátelé (1945) analyzoval totalitní režim fašismu a dochází k závěru, že společnost nezbytně má sociální zodpovědnosti vůči občanům. Občan má právo na určitou sociální ochranu, společnost je povinna se snažit o minimalizaci utrpení každého občana. Představy o řízené nápravě společnosti mohou vést k omezení lidské svobody až k zotročení člověka a nastolení totalitního režimu.

Sociolog Thomas Humprey Marshall v mnohém na Poppera navazuje v dodnes citované knize Občanství a sociální třída (1950). Občanství chápe jako společenskou smlouvu všeobecně platnou pro všechny členy společnosti. Identifikuje tři typy občanství – právní¹⁴, politické¹⁵, sociální¹⁶. Právě v kategorii sociálního občanství je jeho inspirace sociální zodpovědnosti státu u Poppera nejvýraznější.

Filozofka, vlastními slovy spíše politická teoretička, Hannah Arendt v jednom ze svých více děl Vita activa (1958) předpokládá zapojení občanů do veřejné správy své polis, což je základem demokracie. Občan musí být uvědomělým členem společnosti s morální integritou, resp. s morální autonomií¹⁷, naopak etnická, rasová či náboženská identita je irelevantní pro občanství. Arendt uvažovala v intencích participativního pojetí občanství s kolektivní identitou (<http://plato.stanford.edu/entries/arendt/>).

2 Soudobé koncepce občanství

Spojujícím prvkem současných názorů na občanství je aktivita samotného občana, schopnost a zodpovědnost vyjadřovat se k veřejnému dění. *Koncept aktivního občanství* předpokládá intenzivní, aktivní cílenou účast občana na správě své polis. Jde vlastně o využití potenciálu občanství, a tím je angažovanost občana, využití volebního práva, ale

¹⁴ Rovnost před zákonem, individuální svobody jako např. svoboda projevu, shromažďování, svědomí, ochrana soukromého majetku

¹⁵ Participační právo – aktivní i pasivní volební právo

¹⁶ Právo na určitý sociální status jako základ pro využití občanských a politických práv – žít dle standardů dané společnosti

¹⁷ Mezi občanské ctnosti, občanskou výbavu patří nezbytně morální autonomie neboli mravnost umožňující hodnotit oprávněnost svých činů, ale i zákonů, rozkazů. Fenomén morální autonomie rozpracovala v pozdější knize Eichmann v Jeruzalémě: zpráva o banalitě zla z roku 1963.

také dobrovolnictví a účast na veřejných diskusích (Kahne, Westheimer, 2004; De Weerd, Gemmeke, Rigter, van Rij, 2005).

Koncept aktivního občanství přichází s redefinicí občanství směrem k rozšíření aktivního projevu o další dimenze zakotvené také v jiných rámcích, než je národní stát, čímž se dostáváme k tématu lokálních, regionálních a transnacionálních sfér občanství. Aktivní občanství je v nich nezřídka rozebíráno v souvislosti se sociálním kapitálem. Sociální kapitál je provázán s fenoménem důvěry a kvalitou vztahů mezi lidmi (Kopecký, 2009, 13); Občanství můžeme chápat jako univerzální pojítka mezi lidmi, občany. Slouží coby základ jejich společného života v moderní demokratické společnosti (Kopecký, 2009, 7), proto musí být prosazováno aktivně ze strany každého občana.

Občanství může být chápáno i jako velmi praktický vztah, ne tedy převážně formální. Je předpokladem začlenění lidí do společnosti a umožňuje plnohodnotnou participaci na společenském životě. Má proto svou politickou, ekonomickou a kulturní stránku¹⁸. Stupeň rozvinutosti aktivního potenciálu občanství lze považovat za jeden z významných indikátorů politické kultury té které země (Kopecký, 2009, 26).

Koncept demokratického občanství jako další soudobé pojetí sice také předpokládá aktivní participaci občana na správě věcí veřejných, ale akcentuje především rovnost před zákonem, rovnost v přístupu k informacím, vzájemný respekt a odpovědnost. Demokratický občan je schopen kritického přístupu k informacím, se kterými pracuje, vyhodnocuje je a porovnává s realitou a svými zkušenostmi. Pro tento koncept občanství je démos hlavní autoritou pro kontrolu vlády. Vyžaduje pocíťovanou spoluzodpovědnost za vývoj společnosti jak v substantivní rovině, tak i aplikační (Dahl, 1995, 200-2004; O'Shea, 2003).

Demokratické občanství se projevuje ve třech dimenzích, které je třeba kultivovat a vychovávat k němu společnost. V první řadě je demokratické občanství spojováno s kognitivní rovinou, tedy jde o rozvíjení schopnosti osvojovat si demokratické představy. Výsledkem pak je participující občanství. Druhou úrovní je sociální dimenze zaměřená na konkrétní praktikování demokracie – občan a spravedlnost. Jedná se o koncept občanství orientovaného na spravedlnost. Třetí platformou občanství je dimenze afektivní, tzn. zabývání se hodnotami a jejich internalizací. Afektivní dimenze má vést k odpovědnému občanství, proto musí být výchova nasměrována k osobní odpovědnosti, čestnosti, vnitřní integritě a sebedisciplíně (O'Shea, 2003, Kahne, J., Westheimer, 2004).

Pro výkon demokratického, aktivního občanství je třeba rozvíjet *kompetence občana*. Kompetence nechápeme jen ve smyslu pravomocí, jisté volnosti v rozhodování, ale také jako předpoklady či schopnost zvládat určitou funkci, situaci. Případně jako způsobilost využít schopností, znalostí a dodržovat společensky uznávané hodnoty důležité pro rozvoj osobní i společnosti. Občanské kompetence vnímáme ve smyslu kvalifikovanosti realizovat svá občanská práva. Proto je nutná podpora odpovědného občanství, aby se občanské kompetence rozvíjely. Mezi soudobé kompetence občana v evropském diskurzu patří respekt k právům ostatních, jejich aktivní obrana, respekt k

¹⁸ Dále by pravděpodobně bylo možné mluvit o stránce ekologické, resp. environmentální.

ochraně tradic a dědictví, včetně kulturních a samozřejmě nemůže chybět ani respekt k enviromentálním souvislostem.

Poněkud v opozici vůči předcházejícím konceptům moderního občanství jsou názory reprezentované např. Giovanni Sartori, který shledává v reálné praxi dnešní Evropy spíše odklon od aktivního či demokratického občanství. Sartori v eseji z roku 2005 *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci* seznává *diferencované občanství*, kdy moderní evropský stát nenutí asimilovat imigranty, naopak je podporuje v zachování tradičních vzorců chování, čímž ale narušuje statut stejného postavení občana ve veřejné sféře (Sartori, 2005, 65). Rovnost práv je tak narušena nerovností povinností, což vede k diferencovanému občanství. Mnozí přistěhovalci se dokonce i v dalších generacích řídí vlastními morálními kodexy, zvykovým právem, které jsou často v přímém rozporu s evropským pojetím lidských práv a národními legislativami, resp. legislativou EU. A evropské státy s rozvinutými systémy demokracie a občanství na to neumí adekvátně zareagovat. Samozřejmě tu hraje roli i tzv. postkoloniální syndrom Západu, to, co soukromě označují za morální kocovinu bývalých metropolí vůči rozvojovému světu a z toho vyplývající vyšší vstřícnost vůči bývalým koloniím, z nichž tito – dle Sartoriho – často problematičtí imigranti přicházejí.

Moderní stát vyžaduje i to, co bychom mohli nazvat jako *efektivní občanství*, tedy takové, kterým občan dává najevo svou sounáležitost se státem, jehož příslušnost požívá. Tento požadavek je výsledkem judikátu Mezinárodního soudního dvora z roku 1955 v *cause Nottebohm*¹⁹ (ICJ 1955), který zakotvil, že neplatí účelově vzniklá občanství, občan musí prokázat svou reálnou účast, trvalý pobyt v zemi, na jejíž občanství se odvolává. Ostatně *causa Nottebohm* by měla být aplikována i na vnitřní režim občanství, aby nedocházelo k Sartoriho diferencovanému občanství a praktické zvýhodňování v občanských právech jedné části společnosti v neprospěch majority.

3 Občanství Evropské unie

Prvním krokem ke konstrukci evropského občanství byly přímé volby do Evropského parlamentu v červnu 1979 (Tichý, 2011, 107), jeho konstituování přichází později.

Zakládá jej Maastrichtská smlouva jako nadstavbu, jako doplňující, ne nahrazující státní občanství. Jedná se o typický příklad hierarchického občanství, kdy první, fundamentální úroveň občanského vztahu tvoří občanství členského státu EU, teprve druhou, rozšiřující rovinu občanské příslušnosti poskytuje Evropská unie. Primárně jsme

---

¹⁹ Německý občan Nottebohm žil od roku 1905 v Guatemale, Německo navštěvoval obchodně. V roce 1939 odjel do Lichtenštejnska, kde žil jeho bratr a požádal o občanství, aniž by splňoval podmínku nejméně tříletého pobytu. Občanství sice získal, odjel zpět do Guatemaly, kde ale po vstupu této země do války byl internován a jeho majetek v roce 1943 byl konfiskován. Po válce se snažil argumentovat svým lichtenštejnským občanstvím, ovšem Mezinárodní soudní dvůr došel k názoru, že jeho občanství bylo pouze účelové a že se nechoval jako občan Lichtenštejnska, nepodílel se na jeho osudu. Pouze jej využil, byť zbytečně.